

XVIII.

Biskop P. Hersleb om Reform i det højere Skolevæsen.

Meddelt af *Vilhelm Bang*.

I sin Bog om »Det højere Skolevæsen« omtaler Prof. Dr. J. Paludan S. 57 o. flg. den Reform, der fremkom ved Forordningen af 23 Juli 1756; at en Del Forhandlinger ere gaaede i Forvejen, er naturligt; muligvis have de mest været af privat Karakter, saaledes som det synes at fremgaa af den Erklæring, Sjællands Biskop P. Hersleb sendte til Oversekretæren i Kancelliet, Geheimeraad J. L. Holstein til Ledreborg. Skrivelsen er udateret, men man fejler næppe ved at hensætte Affattelsestiden til den sidste Halvdel af 1755, hvilket ogsaa bestyrkes ved, at den er indheftet i en Samling Skrivelser fra Hersleb til Grev Holstein umiddelbart efter et Brev af 17 Juni 1755 — (Ledreborgske Manuskript-Samling Nr. 430 Folio). — Man ser Hersleb som en lidt gnaven Mand, der er langt fra at være tilfreds med de Forhold, over hvilke han afgav Erklæring; det er sagtens senectus morosa, som har faaet ham til at se Sagen i en mindre gunstig Belysning, — han følte jo tidlig Aarenes Byrde, saa han allerede 1748, kun 59 Aar gammel, overdrog Bestyrelsen af Bispeembedet, i alt Fald for en stor Del, til sin Svigersøn Ludvig Harboe; og 4 April 1757 døde Hersleb. — Adskillige af de Hensstillinger, han i sin Skrivelse er fremkommen med, ere tagne til Følge i den oven omtalte Forordning, men om paa Grund af hans Skrivelse, eller andres Erklæringer, eller fordi Tidens Tarv nødvendig medførte det, er ikke let at afgjøre, — maaske noget af hvert. — Hvad Hersleb mest anker over, Privat-Inskriptionerne ved Universitetet, fik han dog ikke Bugt med; den Uskik varede endnu et halvt Aarhundrede og tog maaske snarere til end af, i alt Fald saafremt man skal slutte efter L. Engelstofts Op-

tegnelser i »Norsk historisk Tidsskrift« 2den Række 4de Bind, hvor det hedder S. 320—1: »Da Privat-Inskriptionerne ved Universitetet bleve ophævede i Begyndelsen af 1805, befandt jeg, at siden 1 Marts 1801 til Udgangen af 1804 vare der i alt 100 privat indskrevne. Det samtlige Antal af dem, som imidlertid vare blevne akademiske Borgere, beløb sig til 663, eller, som er det samme, $\frac{1}{6}$ vare blevne Studenter uden at have lært noget. Adskillige Bedragerier, som vare foregaaede med Bøndersønner, der vare blevne inskriberede som Studenter for at blive fri for at være Soldat, fremskyndte Privat-Inskriptionens Afskaffelse, uagtet en Del Professorer satte sig derimod, da den immer havde været en god Indtægt for Dekanus.«

Hvor gierne hafde jeg ønsket at være blefvet forskaanet for at sige mine tancker om det her tilbage følgende pro memoria, thi jeg frygter, at det er for dristig og kan unaadig optages at modsige det, som D. H. Gr. Excellence melder af Hans Majest. at være for saa vit approberet; Jeg frygter at indløbe Deres H. Gr. Excellences Vrede, om jeg tilfulde yttre min meening; Jeg frygter at paadrage mig et bittert had, om jeg siger alt det, jeg veed om den sag, og hvem der har mest skyld, at saa mange slette subjecta kommer til Academiet; Men efterdi sagen er vigtig, og sandelig magtpaaliggende at saadant hemmis, og det er glædelig, at Kongen tager sig deraf, og at Deris Exc. med nidkærhed vil forhindre den uorden, som er publico til skade, mange unge til forderfvelse, som forsømmer deris tid til at lære noget andet, som de vare bedre skickede til, og Guds Kirche bliver ofte forraad med slige uværdige Personer; saa will jeg i Guds navn nedlegge i D. H. Gr. Exc. skiød, hvad jeg veed i den sag, ickun beder, at det maa blifve blot for D. Exc. eget paaskiønnende, hvorviit det findes grundet, men icke at komme for andris øyne. Sagen self har længe ligget mig paa hiertet, og bekymret mig som en ting, der gich alt wiidere og wiidere; jeg har tænckt paa, hvordan det kunde hindris, og jeg har haft mange indfald.

1. Nu er jeg falden paa de tancker, at det var got, om den nederste, ja effter Kiøb. skole at regne de 2 nederste Classer bløfve ganske afskaffede, og at ingen maatte komme i publiqve skoler, før de kunde fortiene stød nederst i 3^{die} lexe o: at de har lært deris Donat, Nomenclator, lille Grammatica, Phædri fabulæ, og kunde giøre smaa stiile effter de 12 grundregler; saa at det lofven siger pag. 346, naar de før hiemme har lært noget, og forordningen siden explicerer det om at kunde færdig læse dansk, begyndt at skrive, og lært deris Catechismum, maatte endnu extenderis wiidere, hvormed baade de unge vare tiende, thi de første rudimenta tager for lang tid i de publiqve skoler, men læris langt snarere privatim, saa og kunde man derved indirecte naae det maal, som sigtes hen til, neml. at afholde de gemeene og reent fattige fra skolen; thi forældre skulle da afskreckis fra de publiqve Skoler, ved den omkostning de skulle giøre paa den privat information; i stæden for de nu skyer for de danske Christendomsskoler for de 2 a 4 β , de der ugentlig skal betale, og vil heller hafve dem i de Latinske for at faae der daglig brød, item vadmæl, skoe og strømper, og nogle skillinger til: Jeg tæncker wisselig dette wille noget hielpe.

2. Jeg har tenckt og tencker det endnu, at det kunde ogsaa hielpe, naar wisse stipendia, som efter fundatzerne uddeelis i brød, en skofte om dag, her i Kiøbenhafn aarlig for 216 rdl., i Roschild for 60 til 70 rdl., i nogle al. wadmæl som i Slagelse, i skoe og strømper som i Kiøb. og Slagelse, eller med en Kurf og bøsse at gaee omkring ved middags tid at siunge for dørrerne, hvilche Stiftelser well alle har været welmeente, og effter de tidens mangel paa studerende kunde være nødvendige og nyttige, men nu ere aabenbar skadelige og lokker bettelarme til skolen, fylder de nederste lectier med saadant utø, som siden gaar skolen igiennem; At, siger jeg, alle de fundatzer med ald god samvittighed effter disse tiders beskaffenhed og til større nytte kunde forandres, naar iche 1 β blef Disciplerne formindsket, men de sich alle disse penge i en samlet summa, som forældre, eller

de, som tager sig af saadant barn, til deris rette fornødenhed kunde anvende.

3. Jeg er falden paa den paradox og kietterske meening, at stipendia i endeel skoler ere for mange og store, i Kiøb. skole ofver 2000 rdl. aarlig, i Roskilde iche langt fra etc. etc. at de locker for mange til studeringer, hvorved forældre og de unge self blifve bedragne, thi naar de kommer til Akademiet, hvor de egentlig skulle hafve hielp, der kand en af 20 iche faae noget; Jeg seer min ynck og jammer paa saa mange, som i skolerne har haft rigelig hielp, men naar de deponerer, ere reent forlatte og forlegne, veed ingensteds at helde sit hofvet, søger ud paa Landet at præceptorere for 20 Slette daler, eller blifve Skoleholdere for effter en snees aar at blifve Degne, og der til skal publicum opføde dem med saa store penger; Slige kand aldrig blifve til noget ved studeringer; jeg har tænckt paa, at forældre skulle enten lade dem blifve fra studeringer, eller holde dem self i skolen, og skionne paa, at de der faa frie information, og at det er iche en ringe velgierning; derimod de stipendia, som ere gifne til skolen, skulle de iche miste, men leggis op for dem, i det mindste half eller $\frac{2}{3}$, og komme dem til gode paa Akademiet, og der nyde dem iche paa engang, alt effterhaanden, som de beviiser flid; Jeg seer nytten deraf, men jeg seer og Vanskeligheden. Jeg har giort begyndelse ved allerunderd. forslag, at af Roskilde, Helsingør, Slagelse Skoler ere nu 10 Personer, som nyder det 1ste aar paa Akademiet effter examen Philosophicum hver 25 rdl.

4. Jeg har talt med Professorerne herom, især med een min gode ven¹⁾, som dog maaskee med et par andre er fornemste aarsag til alt det uvæsen; hvorfor de dog antager saa mange slette Personer ved Akademiet? Hvi de iche rejicerer nogle til skremsel for andre? Hvi de iche effter forordningen multerer Rectores, om de ere skyldige? om det iche er mod Kongens forordning, mod Academiets ære, mod publici gafn, mod deris samvittighed og troskabs æd, de

¹⁾ Hvem?

forraader Guds Kircke; thi slige drog, som har ingen ære eller skam, ere meest ublue til at løbe, storme, betle, til de blifve Capellaner, China Præster etc. og omsider kommer til Kald; baade jeg og B. Harboe klemte paa ham ræt alfvorlig, og skiulede icke for ham, at mand gifver ham den største skyld; saa wille [han] forsvare det, at det var ræt, det var ubarmhiertigt og imod Christen Kiærlighed at rejicere een, som nu var reist til Academiet, det var at spilde et menniskes lycke; siden wille han paastaae, at det bør saa være, der bør være onde og gode, der bør være mængde af studenter, voris Academie var desuden altfor lidet mod andre universiteter; de kunde icke alle være Bisper og Professorer, der skulle og være Degne og Skoleholdere, og til en landsbye Præst var det noch, naar hand kunde riide paa en Postill, til sidst falt hand hen til bitterhed og grofthed og med skummende Mund udbrød, at forbandelse skulle være ofver dem, som har voldet Skolernes reduction, de skal brende derfor i Helvedes afgrund, derfor er Academiet kun en haandfuld af folch, og der burde være 10 gange saa mange, det var Academiets ære etc. etc.

5. Derved kommer jeg til rætte hofvet sagen, hvis skyld det egentlig er, at saa mange ulærde og uskickede dog blifve studenter, tvertimod saa herlige lofve, saa kloge anstalter, saa retsindig Kongens intention, saa aarvaagen Patrons omsorg; Jeg holder for, at Rectores icke ere skyld derudi: jeg guaranderer for mine Rectores, hvilche jeg kiender intus et in cute, at de icke forsætlig gjør imod forordningen; Jeg vil excipere, om de af medynck ofver forældres graad beholder nogen i skolen, som de kunde bortvise, men saa opholder de ham dis længere i skolen, til de dog kand naae deris metas; de klager vel ofver forstanderne, at de med gode og med onde, med bøn og trusel wil tvinge Rectorerne til at antage i skolen slette subjecta, og beholde dem i skolen, naar de effter 2 a 3 aars præfve skulle forviis Skolen, ja at de true Hørerne, om de ej gifver slige Discipler got vidnisbyrd; og det er da menniskeligt, at en Rector icke will legge sig ud med dem, hand skal lefve iblant; dog veed jeg og, at Rectores, naar de har faaet medhold af mig, har

taget sig mands hierte til og forviist dem skolen, saaat af dem, som dimitteris her af Stiftet, skal neppe findis mange udelige og uskickedede (Friderichsborg skole har jeg iche at svare for), og en Rector til er jeg iche endnu saa ganske tilfreds med, dog gjør hand nu bedre flid efter admonition. Men baade mine Rectores og mange andre klager ofver privatister og ofver Professorer, som dem antage; thi naar Rectores will holde paa Deris Discipler, at de iche skal komme til Academiet, før de ere maturi, saa løber de af skolen, faar et testimonium af en student og blifver antagne; Sl. Rector Clod¹⁾ gjorde forbud hos Decanum paa 3 a 4 Discipler, som vare bortløbne; blefve dog antagne. Rector Dass fra Trundhjem wille iche tage en Discipel op af 4de Lectie i Mesterlexen for udøgtighed, Biscop Hagerup gaf ham testimonium, Dass gjorde forbud hos Decanum, han blef dog student; Rector Højer i Bergen wille forwiise en af skolen for udelighed og andre udyder, og gjorde forbud hos Decanum, men Biscop Pontoppidan tog ham i beskiærmelse, og bragte ham self til Academiet; Een løb fra Trundhiems Skole til Bergens for udyd skyld, fra Bergens Skole i vacancens tid kom hand til Christiania og ofverløb Kongen om hielp til studeringers fortsættelse; jeg fih Kongl. rescript at placere ham i en skole, hvor hand kunde hafve subsistence; jeg gjorde anstalt for ham i Roschild Skole, jeg ventede, hand skulle indfinde sig, jeg lod ham søge op i heele Kiøbenh. hos alle Norske, omsider kom hand og jeg sagde, at der staar plads ledig for ham i Roschild, men hand betackede sig, hand behøfde det ikke, hand hafde faaet testimonium af en student og var nu self student; det er just den Claus Bigum²⁾, som skulle været Præst paa St. Creux, den Biscop Harboe fant saa slet, at hand maatte rejicere ham.

6. Den rette Hofvet Knude er de mange privatister, som aar for aar mere alt mere tiltager og af Professorerne

¹⁾ Mag. Peter Clod, Rektor i Helsingør, † 1747.

²⁾ Formodentlig den Claus Parelius Bigum, der var Præstesøn fra Sparboen i Trondhjems Stift og født 4 Aug. 1729; senere Kaptain i Kjøbenhavn (Erlandsen. Gejstligheden i Trondhjems Stift, S. 320).

saa lætsindig antages; det volder, at Rectores gjør deris Embeder med fortrydelse; thi de Discipler, som de iche kunde føje at dimittere dem effter deris villie, saa og de, som for uduelighed til studeringer afvises, ja de, som de iche wille opflytte til mesterlexen, løber af skolen, og efter et halfaars tid, ja kortere, komme med et testimonio fra en Studioso og blive feliciter antagne. Deris Høy Grefv. Excell. wille blot lade sig gifve liste paa dem, som ere deponerede i de 10 eller 6 sidste aar, 1) ichun tallet in summa paa de deponerede hvert aar, 2) hvor mange af dem har været privatister, hvilche med navn specificeris, 3) hvilche af disse privatister har været examinerede af en Rectore og faaet hans Testimonium, 4) hvilche af dem er iche af Rectore examinerede, men har betalt til en Skole 10 rdl, 5) hvilche af dem iche har betalt og dog ere antagne, og det under hvilchen Decano, og alt rigtig efter Protocollen, som de med æd, om forlangis, skulle bekræffte; Saa kunde man see originem mali, og hvis skyld det er, at saamange slette subjecta komme til Academiet.

Altsaa kand ingen forbedring ventis, saa længe Privatisters antagelse uden examine og Testimonio af en Rectore iche aldelis forbydis; eller og at alle forbindis til, et aar i det mindste eller 2 at gaae i en publicq skole, effterdi Rectores best forstaar, hvad der kræfvis af en Deposituro og staar derfor i ansvar; en studiosus, som gifver Testimonium, har intet ansvar, men Rectores skal mulcteris; det er at binde hunden og gifve ulfven løs, at binde dem, som ere i stand til at skaffe duelige studiosos, og giffve dem løs, som opfylde landet med drog og ulærde; jo mere Rectores opbindes, og det skader iche, jo mere frihed har de andre at profitere af dem, som løber eller udvisis fra Skolerne.

7. Allerhelst da det mest kommer an paa Decanus (3de Professores ere fast perpetui Decani; thi de andre gider iche brudt sig med sligt, og afstaar deris tour for en vis summa penge til en af de 3). Jeg har hørt en af dem self sige, at de sielden læser testimonia (et par 100 testimonia at læse var og kiædsommeligt) men de seer ickun effter Datum. NB. Datum ere de Croner eller Ducater, som ligger inden i Testimonio, hvoraf 2 Rixdaler gjør Decanus Regenskab

for, resten hører ham selv til; Privatister har gierne de beste Data, og dem at bortvise, eller om de rejiceris, at tilbagegifve er saa tungt; hinc illæ lachrymæ.

8. Der fattis iche meere, end at wi og skulle have private examina, saa hafde wi spillet gaaendes ligesom tilforne før sidste Fundatz. Jeg veed exempel, at en guarde til hest, som aldrig har studeret, lod sig af en student informere et half aar, eller lærte nogle gloser, fih testimonium, hafde got datum, blef privat examineret, blef student, blef inscriberet og strax derpaa blef Degn; baade Degnen og Decanus som examinerede lever endnu! Med Inscriptionen begyndis der alt at spillis paa tysk wiis; En vis stor Dame wille hafve en Skoleholder fra det Schlesvigske til Degn i Siælland; Jeg ville iche antage ham, fordi han iche var student her af Academiet; der blev strax Raad til, J. R. Kofod som Rect. Magnif. inscriberte ham uden ringest Examine og gaf derom beviis, og hand er Degn. Med tiden kand wi wente mere, under det nafn af juris studiosi og Nobiles; men den terminus „Nobiles“ paa Academiet gaar, meget viit, dersom det iche forbydis, at det alleene skal være meent om Magnatum Filiis, at de examineris iche i alle Ting; hvem will ellers forbyde en, som er blefven studiosus under nafn af jurist, at hand siden og tager Examen Theologicum, som er nu saa læt at sustinere, og blifver Præst; det heder: ad utrumqve paratus.

Tantum.
